

شورای عالی حوزه های علمیه خواهران

مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران

مدرسه علمیه الزهرا سلام الله علیها

شهرستان دزفول

موضوع مقاله:

نقش عفاف و حجاب در معماری اسلامی و مقایسه آن با معماری های کنونی

پژوهشگر:

لیلا سیف

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چکیده:

حفظ عفاف و حجاب یکی از مولفه های اخلاقی اسلام می باشد و در بسیاری از آیات و روایات به آن اشاره شده است، بانگاهی عمیق به طراحی و ساختار سنتی خانه های ایرانی جایگاه ویژه ی حفظ حریم و حجاب و عفاف را در آن مشاهده می نماییم، دلایلی که بیان می کند خانه ای با معماری اسلامی بهتر از خانه با معماری مدرن امروزی است چیست؟ در معماری اسلامی خانه جایگاه ویژه ای دارد و بر اساس دستورات اسلام و حفظ آرامش و امنیت ساکنان آن طراحی می شود. همچنین در معماری اسلامی حس معنوی بالایی وجود دارد اما در معماری های امروزی چنین حسی دیده نمی شود. با مشاهده ی معماری اسلامی و بررسی آن با معماری امروزی در می یابیم که از اصول ایجاد آرامش در اسلام فاصله گرفته ایم، امید آن است که، راهکاری برای پیوند دوباره میان معماری امروزی خانه ها با معماری اسلامی پیدا خواهیم کرد. هدف این تحقیق تحلیل و بررسی جلوه یکی از مولفه های اخلاقی اسلام یعنی حفظ عفاف و حجاب و رعایت محرمیت در ساختار فضایی خانه های سنتی می باشد برای رسیدن به آرامش و حفظ حریم چه طراحی در معماری اسلامی صورت گرفته است، روش تحقیق از نوع توصیفی-تحلیلی می باشد، ابتدا از طریق شیوه های کتابخانه ای مفهوم رعایت حریم و حفظ حجاب و عفاف مورد بررسی قرار گرفته است و سپس به تحلیل ساختار فضایی خانه های سنتی پرداخته ایم.

کلیدواژه: مسکن، حجاب، عفاف، حریم.

مقدمه:

تحقیق حاضر در علوم مختلفی از جمله: معماری ساختمان، فقه، روان شناسی، کلام، پزشکی و غیره مورد بررسی قرار می گیرد، اما محقق در این پژوهش برآن است تا نقش عفاف و حجاب بر معماری اسلامی را از لحاظ فقهی مورد بررسی قرار دهد.

عفاف و حجاب از مسائلی است که همواره واز آغاز خلقت همراه انسان بوده است و در واقع امری فطری می باشد. حفظ حریم ها و رعایت عفاف و حجاب از دستورات دینی به شمار می آید و در معماری اسلامی نیز به این مسئله توجه خاصی شده است، جواد محدثی در کتاب اخلاق معاشرت (چاپ ۱۳۹۱) در صفحه ۹۲ کتاب خود می نویسد: به محل مسکونی هر فرد یا خانواده ای ، مسکن هم گفته می شود . یعنی اینکه خانه ، محل قرار و استقرار و آرامش و سکون نفس و اطمینان خاطر است . از این رو ، انسان باید در محل سکونت خویش ، احساس امنیت و آرامش داشته باشد. برای تأمین این احساس آرامش نیز ، اقدامهای گوناگونی لازم است. از طرز معماری خانه و نداشتن اشراف برآن و مناسب بودن همسایه ها گرفته ، تا نحوه ارتباط دیگران و همسایگان و تردد کنندگان به خانه . در اتاق خصوصی، نباید کسی واهمه ورود ناگهانی دیگران را داشته باشد . در خانه شخصی هم ، نباید دیگران بی اجازه یا بی رضایت یا سرزده وارد شوند . اگر خانه ای مصون از دیدزدن دیگران و چشم چرانی نگاههای آلوده نباشد، مسکن نیست، بلکه عامل تشنج و اضطراب است.

اینکه باید بر درِ خانه یا اتاق پرده باشد ، برای جلوگیری از افتادن نگاه ناروا به درون خانه است. اینکه قبل از ورود به خانه ای باید اجازه گرفت و خبر داد، برای همین نکته است . البته، هم صاحب خانه باید در تجهیز خانه اش و تأمین وسایلی که به این ایمنی و آرامش و آسایش کمک می کند بکوشد ، هم رهگذران ، همسایگان طبقات بالا و خانه های مشرف باید نگاه خود را کنترل کنند . اگر بر درِ خانه ای پرده نباشد ، باید کنار راست یا چپ ایستاد و در زد و یا صاحبخانه را صدا کرد ، تا چشم به درون خانه نیفتد . با توجه به این که معماری های کنونی شامل سبک های

مدرن معماری هم می شوند اکنون پژوهشگر در پی این است که عفاف و حجاب، به عبارتی حفظ حریم ها چه جایگاهی در معماری های کنونی دارد؟

جایگاه خانه در فقه

((منظور، حریم زمینی و جغرافیایی مورد نظر نیست، بلکه حریم حقوقی و آسایش و آزادی افراد، منظور است. زندگی شخصی افراد و اوضاع خصوصی داخل خانه و روابط درونی، حد و حریمی دارد که باید پاس داشته شود، تا روابط دوستی و صفا نیز محفوظ بماند. چرا که تعدی به این حریم و مراعات نکردن این حق، کدورتها و دشمنی هایی را در پی دارد. بگذارید سخن را این گونه آغاز کنیم، با طرح یک سؤال: آیا شما دوست دارید کسی سرزده و بی خبر، وارد خانه شما بشود؟ آیا ناراحت نمی شوید اگر دیگران، بدون رضایت شما در کیف و کمد اتاق و محل کار شما را باز کنند؟ آیا اگر کسی از اسرار شما مطلع شود، یا آنکه خودتان رازی را با کسی در میان بگذارید، بخصوص اگر راز خانوادگی و مربوط به زندگی خصوصی شما باشد، او هم به دیگران برساند، خوب است؟ آیا خوشتان می آید که بدون رضایت شما، کسی در اموال و وسایل شما تصرف کند؟ دید زدن به درون خانه دیگران چگونه؟

اینها و مسایلی از این قبیل، نشان می دهد که شما برای زندگی و خانه خویش، حریمی قایل هستید و دوست ندارید که آنها نادیده گرفته شود. مراعات یا عدم مراعات این نکات نیز، از جمله موضوعات اخلاق معاشرتی است که در اسلام برای آن قانون و حکم خاص وجود دارد. این مساله را کمی بازتر مطرح می کنیم؛

خانه یا محل آرامش:

به محل مسکونی هر فرد یا خانواده، مسکن هم گفته می شود. یعنی اینکه خانه، محل قرار و استقرار و آرامش و سکون نفس و اطمینان خاطر است. از این رو، انسان باید در محل سکونت خویش، احساس امنیت و آرامش داشته باشد. برای تأمین این احساس آرامش نیز، اقدامهای گوناگونی لازم است. از طرز معماری خانه و نداشتن اشراف بر آن و مناسب بودن همسایه ها گرفته، تا نحوه ارتباط دیگران و همسایگان و تردد کنندگان به خانه. در اتاق

هشتی قسمت بیرون هشته خانه است، که به شکل‌های مختلف ساخته می‌شده، فضای سرپوشیده متصل به کوچه و حیاط خانه، فضایی بعد از فضای ورودی که اغلب بلافاصله پس از درگاه قرار می‌گیرد (در معماری اسلامی، نه تنها جایی که از منطقه بسته خانه بیرون می‌آید و ارتباط آن را با خارج تأمین می‌کند. مهم‌ترین کارکرد هشتی، تقسیم مسیر ورودی به دو یا چند جهت و حفظ قسمتی از حریم خانه است).

از عناصر مهم نظام ورودی، فضای هشتی است که گاهی از آن برای پذیرایی موقتاً مراجعه‌کننده‌ای استفاده می‌شود که به اتاق پذیرایی دعوت نشده است.

مسیر دسترسی به ناحیه خصوصی و پذیرایی برای خانه‌هایی که دو حیاط دارند نیز هشتی است. بنابراین، هشتی هم عملکرد معماری دارد و هم با ظرایف زندگی اجتماعی هماهنگ شده است. داخل هشتی عناصر مختلف مثل سکوه، چراغدان و... در نظر گرفته می‌شد و معمولاً با کاربردی زیبایی پوشانده می‌شد. بعضی اوقات بالای هشتی اتاقی در نظر گرفته می‌شد که مهمانان می‌توانستند از آن استفاده کنند.

در این فضا، با ایجاد سکوهایی در بدنه هشتی، میهمانان غریبه و نامحرم پذیرایی اولیه می‌گردند. در صورت تمایل دعوت به بخش بیرونی از طریق راهروی شکسته، با حفظ حریم اندرونی می‌شوند. در این فضا، معمار سستی با توجه به خواست دینی ساکنان اقدام به خلق و ابداع فضا با مفهوم جدید می‌نماید.

میانسرا یا حیاط اندرونی و بیرونی

حیاط، از اجزای مهم خانه است که علاوه بر سازماندهی اتاق ها و فضای اطراف آن، تحت تأثیر فرهنگ جوامع گوناگون، عملکرد متفاوتی را به خود گرفته است.

خانه‌های سنتی اکثراً دارای دو حیاط به نام اندرونی و بیرونی بوده‌اند، اندرونی خانه و حیاطی که عقب حیاط بیرونی ساخته شده و مخصوص سکونت زن و فرزند و سایر افراد خانواده و صاحبخانه، می‌باشد و «بیرونی» عمارت و حیاطی را گویند که وصل به عمارت اندرونی و مخصوص پذیرایی مهمانان مرد است.

ارتباط حیاط بیرونی و اندرونی، به گونه‌ای ساخته می‌شد که ارتباط حیاط بیرونی از مسیر شاه کوچه، بازار و یا خیابان فراهم شود و قسمت اندرونی از کوچه فرعی راهی جداگانه داشته باشد. در قسمت بیرونی افراد و فامیل غیرمحرّم (مانند مهمانان) زندگی می‌کردند و اهل حرم بدون ارتباط با آنها می‌توانستند از درب دیگری از حیاط خارج شوند، این امر هم موجب حفظ حرمت اهل حرم و هم حفظ حرمت مهمان می‌شد.

تحقق مفهوم اندرونی و بیرونی، که با آداب زندگی یک خانواده مسلمان هماهنگی دارد، پاسخی معمارانه به خواست فطری ساکنان است که به معنای حجاب داشتن و محفوظ ماندن از دید نامحرمان،

است. در عین حجاب داشتن، حرمت و احترام مهمانان باقی می‌ماند. اندرونی و بیرونی، دلیل فرهنگی عامل شکل‌گیری دو حیاط برای یک خانه ایرانی است. یک حیاط برای زندگی خصوصی و یک حیاط برای مهمان، در واقع، وجود دومین حیاط عموماً، ناشی از ضرورت نیاز به مهمان‌نوازی در کنار رعایت حریم خصوصی یا جدایی خدمه از اهل خانه است.

علاوه بر هشتی و داشتن اتاق مهمان، وجود میان سرایا حیاط درونی برای اهل خانه و یا خدمه بخاطر رعایت حریم محرم و نامحرم و ایجاد فضایی امن هم برای مهمان و هم برای خانواده بوده است که معماری اسلامی بخوبی این نیاز را پاسخ گفته است.

پذیرایی (تالار، اتاق مهمان و...)

از جمله موارد تطابق معماری خانه با فرهنگ اسلامی را می‌توان در اهمیت معماری اتاق پذیرایی مشاهده کرد؛ زیرا بهترین فضای خانه و زیباترین جای آن به این اتاق اختصاص یافته است تا به دستور اسلام در تکریم مهمان و اختصاص بهترین مکان خانه به او عمل شود.

یکی از فضاهای خانه، که برای پذیرایی از مهمانان محترم و مخصوص مورد استفاده قرار می‌گرفت تالار بود.

تالار، عموماً فضایی بود با تزئینات بسیار زیبا و پرکار که در کنار اتاق‌های ساده، زندگی در خانه‌های سنتی کاملاً مشهود بود. تالار با گچ‌بری، آئینه‌کاری، نقاشی روی گچ، مقرنس و با نقاشی روی چوب تزئین می‌شدند. جبهه رو به حیاط تالار با ارسی‌های پنج دری یا هفت دری به حیاط خانه مربوط می‌شدند.

اتاق پنج دری نیز به عنوان اتاق مهمانی بوده که در خانه‌های بزرگ همچون اتاق نشیمن بوده است.

در داخل آن تورفتگی کمی بالاتر از سطح زمین به نام «شاه‌نشین» قرار داشته که در آن مهمان‌های بزرگ یا بزرگ خانه می‌نشسته‌اند. در بعضی خانه‌ها، که توانایی صاحب‌خانه کم بوده، بالا خانه‌ای به نام فروار با عملکرد اتاق مهمان روی سر در کوچه می‌ساختند.

آشپزخانه نیز در محلی قرار می‌گرفته که به اتاق مهمان نزدیک باشد. برگرفته از مقاله تکریم مهمان و جلوه آن در ساختار فضایی خانه‌های سنتی ایران، محمد باقر ولیزاده اوغانی و اکبر ولیزاده اوغانی)

اتاق پذیرایی عموماً نزدیک به آشپزخانه بوده است که هم پذیرایی از مهمان را آسان می‌نموده و هم صاحب‌خانه آسایش بیشتری داشته باشد.

سبک معماری غربی:

معماری غربی دقیقاً بر خلاف معماری اسلامی است و هر آنچه را که اسلام مد نظر قرار داده مورد هدف قرار می دهد. بخش اعظم زیربنای خانه به صورت یک سالن باز در می آید و در گوشه ای از آن آشپزخانه که اختصاص به بانوان دارد بدون هیچ حفاظ و در و پنجره ای به صورت باز (اُپن) در می آید و در گوشه دیگر اتاق آینه ای بزرگ نصب می شود که افق دید نامحرمان را تا زوایای داخلی فزونی می بخشد و فعالیتهای بانوان در داخل آشپزخانه به راحتی مشاهده می شود. در اطراف این سالن باز، سرویس بهداشتی، حمام و اتاق خواب قرار دارد نه تنها میهمان و میزبان در این خانه ها امنیت و آسایش ندارند بلکه افراد خانه هم از دست یکدیگر امنیت و آسایش ندارند، اگر یک نفر تلویزیون ببیند بقیه هم باید بنشینند و ببینند. اگر یک میهمان برای یکی از اعضای خانه می آید همگی باید در کنار میهمان بنشینند اگر میهمان نیاز به سرویس بهداشتی پیدا کند معذب است. همچنین اگر میزبان نیاز به سرویس بهداشتی داشته باشد.

صفا و صمیمیت، عاطفه و مهربانی در این خانه ها به شدت در معرض زوال قرار می گیرد. اعتقادات مذهبی، عفاف و حجاب مورد هجوم قرار می گیرد، حریم محرم و نامحرم شکسته می شود، میهمانان هنگام پذیرایی مجبورند در کنار میزبان به صورت مختلط بر سر یک سفره قرار گیرند. خانه هیچ اندرونی و بیرونی ندارد حتی محل خشک نمودن لباسهای شسته شده یا داخل خانه در معرض دید همگان قرار می گیرد یا کنار پنجره در معرض دید رهگذران و عابران در حالی که روایت است لباس بانوان را باید از دید نامحرمان محفوظ نگه داشت. به جای سادگی و بی پیرایگی که دستور اسلام است، انواع تزیینات، تجملات، تشریفات زائد و دردسر ساز، مجسمه ها، ظروف تزیینی و ... در این خانه ها به چشم می خورد اما از هنر اسلامی خبری نیست. آن مقدار که به اتاق خواب بها داده می شود به محل عبادت کمترین توجهی هم نمی شود به جای صوت قرآن و اذان در این خانه ها صدای موسیقی و غنای حرام و آواز نامحرمان به گوش می رسد. برگرفته از مقاله معماری اسلامی معماری غربی، موسسه فرهنگی موعود)

نتیجه گیری:

معماری غربی که در حال حاضر سبک معماری خانه های امروزی را شامل می شود هیچ یک از اصول معماری اسلامی را رعایت نمی کند و به بهانه ی مدرن شدن زندگی همه ی شئون را از بین برده است، این در حالی است که می توان با اندک تأملی در سبک معماری اسلامی الگوهای خوبی برای ساخت خانه ها پیدا کرد، حفظ حریم ها در معماری اسلامی باعث ایجاد حس نگهداری چشم و نگاه به حریم خصوصی دیگران و در نتیجه ایجاد امنیت و آرامش برای هم اهل خانه و هم مهمانی که وارد خانه شده است می باشد، همین حس پوشش داشتن که از حضور در خانه های با معماری سنتی وجود دارد انسان را موظف میکند که خود نیز پوشش مناسبی داشته باشد، برای این اساس است که سبک معماری اسلامی بطور غیرمستقیم بر عفاف و حجاب جامعه تأثیر گذار خواهد بود. اهم پیشنهاد پژوهشگر در این مقاله عبارتند از: همین اتاق پذیرایی که در سبک غربی یا مدرن به شکل یک سالن باز در آمده است را می توان با ایجاد یک حایل یا دیواره از فضای خصوصی خانه جدا کرد و برای ورودی خانه می توان از دالان ورودی و یا پیشش استفاده نمود و درب اتاق پذیرایی را در همان پیشش ورودی و یا دالان قرارداد تا مهمان های نامحرم نیاز نباشد که وارد حریم خصوصی خانه شوند، حتی برای بالکن های خانه های چند طبقه می توان از طرح ایوان های عمیق استفاده کرد که دارای دیوارهای مشبک هستند بگونه ای که نه نامحرم بر آن ها دید دارد و نه گرد و غبار و نه دیگر عوامل جوی مخل آسایش اهل خانه می شود. همین طور است طراحی اتاق ها و نحوه ی ارتباطشان با هم که در معماری غربی همه اتاق ها در حال یا همان سالن باز می شود و همان طور که می دانید هیچ پوشش و حریمی ندارند اما در معماری سنتی یا اسلامی حتی اتاق ها نیز با رعایت پوشش از دید افراد غریبه ساخته می شوند بگونه ای که از بیرون هیچ چیز بر آن ها مشرف نیست و برای ارتباط آن ها با یکدیگر از درب های داخلی استفاده می کردند. آشپزخانه و سرویس های بهداشتی نیز بیرون از فضای داخلی خانه بوده است که هم تهویه مطبوع به تر صورت گیرد و هم برای سرویس دهی به اندرون و بیرون مناسب باشد و صاحبخانه به مشقت نیفتد.

فهرست منابع:

۱. قرآن کریم
۲. اخلاق در قرآن، محمد تقی مصباح یزدی، محمد حسین اسکندری، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، چاپ چهارم ۱۳۸۰، قم، ج دوم، ص ۲۷۳، ۲۶۷-۲۷۸.
۳. اخلاق معاشرت، جواد محدثی، انتشارات بوستان کتاب، چاپ سی و سوم، ۱۳۹۱، قم، ص ۹۲.
۴. دفتر اول آداب زندگی مکارم الاخلاق، حسن بن فضل طبرسی، عقیقی بخشایشی، انتشارات چاپ و نشر نوید اسلام، چاپ چهارم، ۱۳۸۹، قم، ص ۱۱۷.
۵. فرهنگ فارسی معین، محمد معین، انتشارات نا من، چاپ دوم، ۱۳۸۶، تهران، ج ۱، ج ۲، ج ۳، ص ۲۸۰۵.
۶. مقاله تکریم مهمان و جلوه آن در ساختار فضایی خانه های سنتی ایران، محمد باقر ولیزاده اوغانی و اکبر ولیزاده اوغانی، نشریه معرفت اخلاقی، سال سوم، ش چهارم، زمستان ۱۳۹۱، ص ۱۰۳ تا ۱۱۵.
۷. مقاله مسکن خرمشهر از الگوی بومی تا ضوابط طراحی، صدیقه مسائلی، نشریه هنرهای زیبا معماری و شهرسازی، ش ۴۵، بهار ۱۳۹۰، ص ۶۲ تا ۷۴.
۸. مقاله معماری اسلامی و معماری غربی، بی نا، بیتا، بی جا، سایت موسسه فرهنگی موعود.